

Araştırma Makalesi/ Research Article

Emevîler Döneminde İktidarın Dönüşümü: Velihtlık Meselesi ve Yıkılış Sürecine Etkileri

Shaban İsmael Raouf Raouf* – Efe Yeşildurak**

(ORCID: 0009-0008-5406-2414 / 0000-0003-4924-7998)

Makale Gönderim Tarihi
21.05.2024

Makale Kabul Tarihi
25.11.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Raouf Raouf, S. İ., Yeşildurak, E., “Emevîler Döneminde İktidarın Dönüşümü: Velihtlık Meselesi ve Yıkılış Sürecine Etkileri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Mart 2025): 857-886.

APA: Raouf Raouf, S. İ., Yeşildurak, E. (2025). Emevîler Döneminde İktidarın Dönüşümü: Velihtlık Meselesi ve Yıkılış Sürecine Etkileri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 857-886.

Öz

Tarihin muhtelif dönemlerinde pek çok lider ortaya çıkmış ve bu liderler arasında özellikle siyasi veya dini bir sistemin kurulmasında rol oynayanlar ön planda olmuştur. Hatta günümüzde de bu tarihi karakter ve olaylarla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Orta Çağ'da İslam'ın ortaya çıkışı ve yayılmasıyla birlikte tarihi akışın değiştiğini söylemek mümkündür. Bilhassa Hz. Muhammed'in vefatı ardından siyasi ve dini pek çok karışıklık meydana gelmiştir. Tarihçiler ise bu tür karışıklıkların sebep ve sonuçlarını tespit etmek için çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Emevî devletinde velihtlık meselesi ise en

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, shahbanismail5611@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, eyesildurak@sakarya.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

çok tartışılan konulardan birisidir. “Velihtlık” kavramı, araştırmacıların öznel yorumları nedeniyle farklı şekillerde izah edilmiştir. Bu makalenin amacı, Emevîler’de velihtlık meselesinin tarihsel sürecini, bu meselenin doğurduğu sorunları ve halifelerin bu sorunları çözmeye yönelik yetersiz kalan tedbirlerini ele almaktır. Bu kapsamda, velihtlık meselesi ve sonuçları birincil kaynaklar ve araştırmalardan istifade edilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Emevîler, Velihtlık, Şii, Halife.

The Transformation of Power during the Umayyad Period: The Issue of Succession and Its Impact on the Downfall Process

Abstract

Throughout various periods of history, numerous leaders have emerged, with prominence given to those who played a role in the establishment of political or religious systems. Discussions surrounding these historical figures and events continue even today. The emergence and spread of Islam during the Middle Ages marked a significant shift in the course of history. Following the death of Prophet Muhammad, numerous political and religious conflicts arose. Historians have undertaken various studies to determine the causes and consequences of these conflicts. The issue of succession in the Umayyad Caliphate stands out as one of the most debated topics. The concept of "succession" has been interpreted in different ways due to the subjective analyses of various scholars. This article aims to examine the historical process of the succession issue within the Umayyad period, the problems it generated, and the inadequate measures taken by the caliphs to address these challenges. In this context, the issue of succession and its consequences are analyzed through primary sources and scholarly research.

Keywords: Islam, Umayyads, Succession, Shi'a, Caliph.

Giriş

Velihtlık sistemi, tarih boyunca hükümdarlar ve hanedan üyeleri arasında yaygın bir olgu olmuştur. Emevî Devleti'nin kurucusu Muâviye döneminde ise, İslam dünyasının izleyeceği yeni bir yol haritası belirlenmiş ve velihtlık sistemi kurulmuştur. Halifeler, genellikle oğullarını veya aile üyelerinden birini veliht olarak atamışlardır. Emevî Devleti'ndeki bu uygulama, bazı halifelerin yönetimine karşı isyanlar çıkmasına neden olmuştur. Halifelerin bu makamın gerekliliklerine

uymadığı, suç işlediği ve uygunsuz davranışlarda buldukları gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durum, Müslümanlar arasında ayrışmaları ortaya çıkarmış ve nitekim günümüzde dahi etkisi devam eden çeşitli grupların veya mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İslam tarihindeki bu farklılıkların birleştiği makam olan halifelik, Emevîlerin iktidarı boyunca çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bu geçiş ve dönüşüm sürecinde, veliahtlık meselesinden kaynaklanan sorunlar karşısında halifelerin tutumu veya bu konuda sorumluluk almamaları, veliahtlık kavramına yönelik farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüşler, hilafet, veliaht gibi kavramlar yanı sıra Emevî tarihiyle ilgili de yeni araştırmaları doğurmuştur.

Hilafet Kavramı

Hilafet, sözlükte “geri ve değiştirme” veya “birinin ardından gelmek/gitmek” gibi ifadelerle açıklanır.¹ Terim olarak ise İslam dünyasının liderliği, yöneticiliği anlamına gelmektedir.² Halifelik, hem dünyayı hem de ahireti yöneten şeriat kanunu anlamına gelir; çünkü dinî perspektifle bu dünyadaki olaylar ahiretle ilgilidir.³ Halife toplum işlerinin sorumluluğunu üstlenen kişidir.⁴ Hz. Peygamber’in vefatından sonra yönetimle ilgili bazı tartışmaların sonucunda ortaya çıkan yeni siyasi düzen bu terimle ifade edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in vefatı ardından ortaya çıkan durum karşısında sahabeler, bir halife seçmek ve Müslümanlara önderlik etmenin bir yolunu bulmak zorunda kalmışlardı. Bu süreçte Müslümanlar tamamen dağılmış durumdaydı. Ensarın ileri gelenlerinden bazıları Mescid-i Nebevî'nin kuzeyinde, Sa'da bölgesinde bulunan Sakîfetü Benî Sâide (Benî Sâide Gölgelediği) denilen yere gittiler.

¹ Rahîm el-Hasemî, *Pûkhtey Şaristaniya İslamî*, trc. Nihad Hebîballah (Silêmanî: Çapxaneya Çwareçira, 2013), s. 6; Casim Avci, “Hilâfet”, *DîA*, XVII, s. 539.

² İbrâhîm Mustafa vd., *el-Mu 'cemü'l-vasîf*, nşr. Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, (Kahire: Dâru'd-Da'Ve, 2010), C.1, s. 251.

³ Ahmed Ebû Şaban, *Hilafati Umaviyakan la nevan rasti v-çawaşakarida*, trc. Cemil Hacî Abdullah (Silêmanî: Çapxaneya Çwareçira, 2013), s. 6.

⁴ İbnü'l-Ferâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, nşr. Muhammed Hâmid al-Fikî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), C.1, s. 38.

Burada Müslümanların ilk halifesi olarak -Hz. Peygamber'den sonra- Hz. Ebû Bekir'i tayin etme konusunda anlaşılardır.⁵

Velihtlık Kavramı

Velî-ahd, “bir yükümlülüğü üstlenen, taahhüt eden kimse” anlamına gelen velî ile “antlaşma, yükümlülük” anlamına gelen ahd kelimelerinden oluşmaktadır. Terim olarak ise hükümdarların ve halifelerin tahta geçmek üzere seçtikleri kişileri ifade eder. “Veliht” terimi, Müslümanların yönetimini üstlenen kişi anlamına gelen “veliyü ahdî'l-müslimîn” ifadesinin kısaltmasıdır. Hükümdarın oğlu veya kardeşi yanı sıra hanedanın diğere üyeleri de veliht olarak seçilmişlerdir.⁶ Bu anlayışa göre yöneticinin ölümünden önce halife seçilen kişi, ölümünden sonra onun yerine geçmektedir.⁷ İslam Devleti de bu anlayışı râşid halifelerden sonra Emevî Devleti'nde sürdürmüştür.⁸

Emevîler ve İslam Dünyası

Emevî Devleti 93 yıllık hakimiyet sürecinde pek çok tarihi dönüm noktası barındırır. Başa geçen on üç halifenin yönetimi ardından zayıflama ve çökmeye neden olan birçok olay yaşanmıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın öncülüğünde başlayan velihtlık meselesi ve bu yönetim sisteminden kaynaklanan sorunlar, Emevî devletinin zayıflamasına ve çökmesine yol açan sebepler arasındadır. Çünkü bir grup zayıf halife iktidara gelmiş ve hilafet görevini ihmal etmiştir. Bu da Suriye'de yeni bir devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ümeyye b. Abdüşems'in nesli olan Ümeyye Oğulları kabilesi İslam öncesi dönemde Mekke idaresini üstlenen önemli aileler arasında yer alıyordu. Hâşim oğulları Kabe'ye gelenlere su ve yiyecek temini görevini üstlenmişken Ümeyye oğulları başkomutanlık görevini elinde tutuyordu. Kureyş kabileleri ise bu konuda onlarla eşit değildi. Bütün Kureyş bunu farkındaydı ve liderlikleri kabul edilmişti⁹ Ümeyye

⁵ Hemê Emin Ahmed, *Cengî Helgerawkân û Kêweshê Havâric* (Silêmanî: Çapxaneyê Çwaraçira, 2013), s. 29.

⁶ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, nşr. İsmâil es-Sâvî (Beyrut: Kahire, 1970), s. 155.

⁷ İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), C. 5, s. 233.

⁸ Ali es-Sallâbî, *Mu'âviye b. Ebî Süfyân şahsiyyetühü ve 'aşruhu*, trc. Ebû Bekir Muhammad (Hewlêr: Chapkhane Naren, 2013), s. 716.

⁹ Sallâbî, *a.g.e.*, s. 17.

oğullarının ileri gelenlerinden olan Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Peygamber ve ilk üç halife döneminde vahiy katipliği, ordu komutanlığı ve valilik gibi önemli görevler üstlendi. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra meydana gelen olaylarda Sıffin'de Hz. Ali ile savaştı. Sıffin, Hakem olayı ve Hz. Ali'nin Hâricîler tarafından şehit edilmesinden sonra hicri 40/660 yılı sonlarına doğru kendisini Müslümanların halifesi ilan etti ve iktidarını güçlendirmek için rakiplerini ve taraftarlarını kendisine biat etmeye zorladı.¹⁰ H. 41/661 yılında, Hasan b. Ali halifeliği Muâviye'ye bıraktı. Kufe'ye gelen ve halkından biat alan Muâviye b. Ebû Süfyân, Emevî devletini kurdu. O yıl, bütün Müslümanlar ona biat ettiler. Bütün Müslümanların ona biat etme konusunda birleşmesinden dolayı bu sene "Birlik Yılı" (âmü'l-cemâa) olarak adlandırıldı.¹¹ Emevîler, yaklaşık doksan yıl (H. 41-132/M. 661-749) boyunca İslam dünyasında hüküm sürdü. Hz. Osman'ın kuzeni olan Muâviye b. Ebû Süfyân da Emevî hanedanının ilk halifesi oldu.

Hz. Osman'ın vefatından sonra en güçlü ve en yaşlı vali olan Muâviye, Sıffin Savaşı'nda Ali b. Ebû Tâlib ile karşı karşıya gelmişti. Savaşın sonucunda iki taraf da tam bir zafer elde edemedi. Bazı kaynaklar, Muâviye'nin halifeliğini desteklemek için siyasi ve dini argümanlar kullandığını belirtmiştir. Muâviye, dönemin İslam toplumunda tartışmalı bir figürdü. Çünkü kendisini halife ilan etmek için bazı gerekçeleri ve icraatları vardı.¹² Bunların başında kendi kabilesini tutması geliyordu. Kabilecilik, Emevî Devletinin kurulmasına yol açan başlıca faktörlerden birisiydi. Bu kabilecilik anlayışı, sadece mevâlî karşısında değildi. Aynı zamanda Araplar arasında da vardı. Araplar, mevâlîden üstün olduklarını iddia ediyorlardı. Mevâlî ise İslam'da ayrımcılık olmadığını belirtmek için Emevî Devletinde Araplarla aynı statüye tabii tutulmayı

¹⁰ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ'ü'l-Umr (Riyad: Dâru't-Ṭayyibe, 1985), s. 243. Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, nşr. Abdülemir Mihne (Beyrut: Şeriketü'l-A'lam li'l-Matbûât, 2010), C. 2, s. 149-150.

¹¹ Taberi, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Sıdki el-Attâr (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1998), C. 6, s. 165. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, nşr. Abdulkâdir el-Arnaût ve Muhammad el-Arnaût (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), C. 1, s. 152.

¹² Sâbit er-Râvî, *Târîhu'd-devleti'l-Arabiyye*, (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1976), s. 115-120.

bekliyorlardı. İki tarafı keskin bir kılıca benzeyen asabiyet, bir taraftan Arapların dış güçlere karşı birlikte hareket etmelerine izin verirken, diğer taraftan Arap olmayan toplumların kendi içlerinde başka bir asabiyetin gelişmesine ve “Şuûbiyye” hareketinin ortaya çıkmasına neden oldu.¹³ Sonuç olarak bütün Emevî halifeleri, muhalefet eden her bir kesimle mücadele etmeye sürdürdü.

Emevîler döneminde Horasan'a yapılan seferlerin çoğu genellikle ganimet içindi. Daha önce İslam Devleti tarafından fethedilen Horasan topraklarına mevâlî politikası uygulanıyordu. Kuteybe b. Müslim, Haccâc b. Yusuf ve Ziyâd b. Ebîh'in Horasan'a vali olarak gönderildiği dönemlerde, İslam'a aykırı bir şekilde insanların öldürüldüğü ve şehirlerin yıkıldığı görüldü. Bu durum Horasan halkının, Emevîlere karşı ayaklanan Abbâsîlerin yanında yer almasına sebep oldu. Hatta Ebû Müslim el-Horasânî bu ayaklanmanın liderliğini yaptı. Abbâsîlerin Emevîlere karşı ayaklanıp onları yıkılışa sürüklemesinin önemli gerekçeleri vardı. Bunların başında, Emevîlerin Horasanlılar ve Arap olmayan Müslümanlara karşı ayrımcı bir politika izlemeleri geliyordu.¹⁴ Nitekim Arap olmayan Müslümanlara karşı pek çok ayrımcılık yapılmış ve köle gibi davranılmıştı. Ayrıca Emevîler döneminde iktidar, siyasi temellere dayanıyordu. Muâviye'nin “Ben meliklerin ilkiyim, yani İslam'da kralların ilkiyim” dediği rivayet edilmiştir. Emevîlere karşı yürütülen mücadele, esas olarak onların adaletsiz yönetim politikasıyla ilgiliydi.

Öte yandan İslam'ın ilkeleri ile Emevî devletinin yönetim politikası arasında önemli bir fark vardı.¹⁵ Helen medeniyeti ve Sâsânî mirasının Emevî yönetim sistemi üzerinde ciddi etkisi olmuştu. Siyasi ve kültürel yaklaşım, eski bir fikir olan dünya imparatorluğu veya yönetimi fikri üzerine kuruluydu.¹⁶ Bununla birlikte Emevî politikası ve uygulanışı incelendiğinde, babadan oğula veya kardeşe hilafetin intikal etmesi

¹³ Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerinde Bazı Mülâhazalar” (Cumhuriyet Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi Dergisi / 3 (Aralık, 1999), s. 299-320.

¹⁴ İzzetullah Zeki, “Emevîlerin Horasan Politikası: Valiler Dönemi” (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1), 2020), s. 7-24.

¹⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâmü's-siyâsî*, (Beyrut: Dâru'l-Cebel, Kahire: Meketebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1996), C. 1, s. 257.

¹⁶ Gibb Hamilton, *Dirâsât fî hadâretü'l-İslâm*, nşr. William Polk, trc. Muhammad Necmo, Mahmud Zeyd, İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyin, 1974), s. 58.

meselesi, Bizans ve Sâsânî politikalarından daha fazlasını içerdiğini göstermektedir. Bu sistem, hükümdarın gücünü korumak için aile bağlarını korumak üzerine kuruluydu. Hz. Peygamber’den bu yana henüz yarım asır geçmiş olan bir din devletinin bu şekilde kural değiştirmesi kolay değildi. Muâviye’nin oğlu Yezîd’i halefi olarak ataması, bazı Emevîler tarafından bile kabul edilmemişti. Örneğin Mervân b. Hakem “هرقلية، بايعون لابنائكم”. (Bizanslılar gibi çocuklarınıza biat ettiriyorsunuz.) demiştir.¹⁷

Müslümanlar ilk etapta bu sistemi kabul etmekte zorlandılar. Çünkü bu, İslam’ın temel ilkelerine aykırıydı. Özellikle de bazı Emevî halifeleri, İslam’ın değerlerinden uzak davranıyordu. Ayrıca kendisinden sonra gelecek kimseyi seçmek, idarecinin hakkı değildi. Hz. Peygamber kendisinden sonra Müslümanlara idarecilik yapacak kişiyi tayin etmemişti. Müslümanların çoğu, ancak çeşitli müzakereler sonucunda dört halifeyi seçmişlerdi.

Muâviye Döneminde Velihtlık Sisteminin Başlaması ve Ortaya Çıkan Problemler

Muâviye'nin Velihtlık Sistemini Meşrulaştırma Girişimleri

Muâviye'nin kendisinden sonra oğlu Yezîd’e biat ettirmesi, çok sayıda insanın onu eleştirmesine neden olmuştu. Çünkü bunu yaparak Müslümanların Hz. Ebû Bekir’in hilafetinden bu yana halife seçmek için izledikleri yoldan sapmış oluyordu.¹⁸ Bununla birlikte bazı araştırmacılar velihtlık sistemi fikrinin Muğîre b. Şu’be’den çıktığını belirtmişlerdir.¹⁹ Muğîre, Muaviye’nin Kûfe valiliği hususunda ona güvenmediğini ve yerine Said b. el-Âs’ı vali atama niyeti taşıdığını hissedince, görevden alınmak yerine istifa etmenin daha iyi olacağını düşündü. Bununla birlikte Yezîd b. Muaviye’nin yanına giden Muğîre, ona: “Rasûlullah’ın en yakın arkadaşları ve Kureyş büyüklerinin hepsi öldü. Geriye ise

¹⁷ Ali Özbekî, *Dirâsât fi'n-nizâmü'l-'Arabî ve'l-İslâmî*, (Câmiatü'l-Mûsul: Vizâratü't-Ta'lîmî'l-Âlî ve'l-bahsî'l-İlmî, 1988), s. 52.

¹⁸ Muhammed Takkûş, *Puhtay mejuy İslami*, trc. Nihad Habibullah (Erbil: Çapxaneyâ Hewî, 2015), s. 123.

¹⁹ Hendek Savaşı sırasında Müslüman olan Muğîre b. Şu’be, Maliki İbn Ka'b es-Sekafiye'nin oğlu Ebu Âmir b. Mes'ud İbn Mu'tebî'nin oğludur. Muaviye'nin hükümdarlığı sırasında Kûfe'nin valisiydi. İbn Hibbân, *Târîhu's-Şahâbe*, nşr. Bûrân el-Fatâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), s. 23.

onların evlatları kaldı. Sen, bu evlatlar içinde en faziletli, ileri görüşlü olan; sünneti, siyaset ve yönetim işlerini en iyi bilen kişisin. Hal böyleyken, müminlerin emîrini, kendisinden sonra senin için biat almaktan alıkoyan nedir, bilmiyorum” diyerek, veliaht tayin edilmesi için teşvik etti. Yezîd de babasının yanına gitti ve ona bu konuyu açtı. Muâviye Muğîre’yi çağırıp, “Yezîd neden bahsediyor?” diye sordu. O da “Senden sonra, Osman’ın başına gelenin yeniden olmasından korkuyorum” dedi. Muâviye, “Bana kim yardım edecek? ” diye sorduğunda Muğîre, “Ben Basra’yı ve Kûfe’yi de ikna ederim. Bu iki şehirden sonra hiçbir sorunuz kalmaz.” dedi.²⁰ Bu tartışmanın ardından Yezîd ve babası, Muğîre’yi Kûfe’ye vali olarak atamaya karar verdiler.²¹

Ya’kübî, diğer kaynaklardan farklı olarak veliahtlık olayını şu şekilde anlatmaktadır: “Muğîre, Muâviye'nin yanına gelerek ‘Ey Müminlerim emiri! Yaşım ilerledi, eski gücümde değilim ve işimi gerektiği gibi yapamaz oldum. Ölmeden önce sana yardım etmekten başka bir şey istemiyorum. Dünyadan hiçbir beklentim kalmadı. Kûfe'nin ileri gelenlerini Yezîd'e biate çağırdım ve bu davetimi kabul ettiler. Bununla birlikte, bu işin sizden habersiz olmasını istemedim. Bu durumu size bildirmek ve Kûfe valiliğinden istifamı istemek için geldim.” dedi. Bunun üzerine Muâviye, Ebû Abdurrahman'a, “SübhaneAllah! Ey Ebû Abdurrahman! Yezîd senin de akrabandır. Başladığın işi bitirmelisin.” diyerek görevine geri dönmesini istedi., Muğîre çıkışta katibine “Öyle bir iş ortaya attım ki, onu kandan başkası temizlemez.” dedi.²² Muğîre görünüşe göre Muâviye'nin babalık duygusunu ve güç inşa etmedeki rolünü kullanarak Yezîd'den başka kimsenin iktidara gelmemesi için çalışmıştı. Bununla birlikte, veliahtlık sisteminin yürürlüğe getirilmesinin başka nedenleri de vardı. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

²⁰ Muhammed Tehsîn Hewseni, *Sistemî Pêştâu Pêş Lê Dêwletî Ebasî* (Hewlêr: Çapxaneyê Røjhelat, 2014), s. 46.

²¹ Taberi, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, trc. Zanar Mohammad (Silêmanî: Çapxaneyê Çareçira, 2012), C. 8, s. 2811.

²² Ya’kübî, *a.g.e.*, C. 8, s. 220

Halife Atanmasına Yönelik Bir Düzenlemenin Olmaması

Hız. Peygamber vefat etmeden önce bir halife atamamıştır. Ayrıca halifenin nasıl atanması gerektiğini veya hilafet süresini belirtmemiştir. Kur'an'da veya Hız. Peygamber'in sünnetinde halifenin nasıl atanması gerektiği açıklanmamıştır.²³

Ümmetin Birliğini Koruma Amacı

İslam Devleti birkaç yıl boyunca istikrarsız ve kaotik bir durumdan geçmişti. Muâviye bir yandan güç kazanmak ve Emevî hanedanı üzerindeki kontrolünü güçlendirmek için çalışırken, diğer yandan bu kaosu ve siyasi istikrarsızlığı sona erdirmek için de uğraşmıştı.²⁴ Muâviye, ölümünden sonra İslam Devleti'nde hilafet makamı konusunda kardeş savaşının yeniden ortaya çıkmasından²⁵ ve Hız. Peygamber'in ümmetini çobansız bir sürü gibi bırakmaktan endişe duyuyordu.²⁶

Kabilecilik Anlayışı

Arap kabileleri, İslam'ın ekonomik, sosyal ve siyasi yapısında önemli bir yere sahipti. Arap siyaseti o zamanlar kabilesel olduğu için bu biraz kabul edilebilirdi.²⁷ Emevîler döneminde Arapların rütbeleri çok yüksekti. Kendilerinden başkasını bilhassa yönetim kademesinde kabul etmeyen bir hanedandı.²⁸

Emevî Devletinin Ortaya Çıkışı (Muaviye'nin Halife Olma Yöntemi)

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın iktidarı ele geçirmesi, diğer ifadeyle Emevî hanedanının H. 41/M. 662'de iktidarı ele geçirmesi normal yollarla olmamıştı. Çünkü halifeliği üstlenen Muâviye'ye halk tarafından biat

²³ Hamd Sabri, *ed-Dîn ve'd-devle ve ta'tbîku's-Şerî'a*, trc. Fûad Sadık (Hewlêr: Dezgay Mûkryan, 2006), s. 67

²⁴ Ali Nêrîman, *Azadi Raderbirin lê Seretakanî İslamewê ta Salî 132/749* (Hewlêr: zankoy Selâhaddin Kolêja Adabiyat, 2011), s. 156

²⁵ Sallâbî, *Mu'âviye b. Ebî Sufyân*, s. 695.

²⁶ Taberi, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, C. 8, s. 2813.

²⁷ Samuel, *Peykêdadaniya Şaristaniyekan*, trc. Mamend Roje (Hewlêr: Çapxaneyâ Rojhelat, 2009), C. 6, s. 146.

²⁸ İbn Haldûn, *el-Muqaddime*, nşr. Derviş el-Cüveydî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), s. 262-263.

edilmemişti. Ancak Hz. Hasan'ın halifelikten çekilmesi ile ona biat edildi. Bu da şura yapılmamasına neden olmuştu.²⁹

Diğer Medeniyetlerin Etkisi

İslam devletinde veliahtlık sistemin ortaya çıkmasında hem Bizans hem de Sâsânî medeniyetleri etkili olmuştu. Bu medeniyetlerde veliahtlık sistemi yaygındı. Bu etki, her iki imparatorluğun yönetimi altındaki toprakların Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle ortaya çıkmıştı.³⁰

Muâviye'nin Velihta Biat Çağrısı ve İkna Etme Yolları

Muâviye, H. 56/677'de halkı Yezîd'e biat etmeye ikna etmek için Muğire'yi Kufe'ye geri gönderdi.³¹ Daha sonra, Basra halkını Yezîd'e biat etmeye ikna etmek için Ziyâd b. Ebîh'e bir mektup yazdı. Ziyâd, Muâviye'ye Yezîd'in davranışları hakkında bir tavsiye mektubu gönderdi.³² Bazı Iraklılar ise Hz. Peygamber'in ailesinin halifelik ve miras makamına sahip olduğunu düşünüyordu.³³ Çeşitli bölgelere heyetler gönderildikten sonra Muâviye b. Ebû Süfyân büyük bir toplantı düzenledi. Gelen temsilciler Şam'da buluştu. Dahhâk b. Kays el-Fihri, Sevr b. Maan es-Sülemî, Abdullah b. Uzât el-Eş'ar, Abdullah b. Mesâde el-Fezârî, Abdurrahman b. Osman es-Sekafî ve diğer Arap kabilelerinden birçok kişi bu heyetlerde yer aldı. Toplantıda ayrıca Medine halkını temsil eden Amr b. Hazm el-Ensârî ve Basra halkını temsilen Ahnef b. Kays et-Temîmî de vardı. Bu temsilcilerin her biri, birlik ve ülfeti korumak için en iyi yolun bu olduğunu söyledi.³⁴ Amr b. Hazm el-Ensârî, Medine halkının bu sürece karşı olması nedeniyle toplantıya katılmadı. Muâviye bunu biliyor ve onun toplantıda hazır bulunmasını istemiyordu. Bu nedenle onu yalnız kabul etti, eleştirilerini ve önerilerini dinledi.

²⁹ Vecîh Tâlib Zûkân, *Velâyetü'l-'Ahd fi'l-'aşri'l-Ümewî* (Filistin: Câmîatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2005), s. 42.

³⁰ Şerko Amanj, *Be Sîsâkirdinî İslam* (Silêmanî: Çapxaneyâ Pêkşi Serdem, 2005), s. 118.

³¹ Ahmed Ebû Şabân, *Hilafati Umawiyakan*, s. 87.

³² Muhammad el-Khachri, *Dewlêti Ümewî*, werger. Luqman Bapîr (Hewlêr: Çapxaneyâ Rojhelat, 2011), s. 54.

³³ Sallâbî, *Mu'âviye b. Ebî Sufyân*, s. 682.

³⁴ Sallâbî, *ed-Devletü'l-Ümewiyye*, (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 2005), C. 1, s. 437.

Sonra ona bol miktarda para verdi.³⁵ Muâviye, geçmişin sefaletini tekrarlamamak, topluma ve Müslümanlara yararlı olmak için bu yola gireceğini söyledi.³⁶ Muâviye'nin kendisine uzak olanları ödüllendirmesi, yakınındakilere ise paye vermesi, onları kendine çekme konusundaki becerisini göstermektedir. Böylece Muâviye, Yezîd'in sonraki halife olması noktasında Suriye ve Irak heyetinin güvenini kazanmayı başardı. Daha sonra Şam'da bölge heyetiyle bir araya geldi ve ardından bin atıyla birlikte Yezîd'e biat edilmesi için Hicaz'a gitti. Medine'ye vardktan sonra, onlara Yezîd'e biat etmelerini emretti.³⁷ Hz. Peygamber'in sahabelerinden bazıları Yezîd'e biat etmeyi reddetti. Bazıları da Mekke'ye gitti. Bu nedenle Muâviye her biriyle ayrı ayrı görüştü. Abdullah b. Abbas Muâviye'ye karşı yumuşak davrandı. Muâviye ise uyguladığı politika ve zenginliğin onları ikna edeceğini düşünüyordu. Bu yüzden ilk olarak Hüseyin b. Ali ile başladı. Hüseyin, "Eğer herkes benim onlardan biri olduğum konusunda hemfikirse, benim hakkımda yanlış bir karar verdiniz." dedi.³⁸ Muâviye "Başsız bir gece geçirmek istemezsin" dedi ve onu Abdullah b. Ömer'e gönderdi. İbn Ömer, "Sizden önce oğullarını yerlerine koymayan halifeler vardı" dedi. Daha sonra Muâviye, Abdurrahman b. Ebû Bekir'e seslendi ve onunla konuşmaya çalıştı. Ancak Abdurrahman Muâviye'nin sözünü kesti ve "Oğluna biat etme meselesini dışarıdakilere devretmek istiyorsun." dedi. Muâviye ise onu tehdit ederek, "Dışarda bekleyen Suriyelilere gitmeyin." dedi. Sonra "Onlara Ebû Bekir'in oğlunun biat ettiğini bildireceğim."³⁹ "Davranışlarımı gördünüz, sizinle akrabalığımı nasıl güçlendirdiğimi gördünüz, size bildiklerimi söyledim, size iyilik teklif ettim." dedi. Muâviye Mekke'de onlarla görüştü. Abdullah b. Zübeyr Muâviye'ye "Kureyş'e uzak biriyle veya altı kişiyi görevlendiren Ömer gibi biriyle yönetmeyi seçtiğinde size üç seçenek vereceğiz." dedi. İstişare sırasında Muâviye, onları tehdit ederek, "Ben bir konuşma yapacağım." dedi. Her birinin başına kılıçlı iki muhafız koyduktan sonra konuşmasını yaparak "Ey insanlar, biz istişarede bulunduk. Onlarla

³⁵ Sallâbî, *Mu'âviye b. Ebî Sufyân*, s. 683.

³⁶ Râgıb es-Sircânî, *et-Târîhu'l-İslâmî*, (Kahire: Müessesetü İkra, 2014), C. 1, s. 167.

³⁷ Khachri, *Dewlêti Ümewî*, s. 58.

³⁸ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, C. 8, s. 2812-2813.

³⁹ Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003), s. 157-158.

Yezîd'e biat konusunda anlaştık.” dedi.⁴⁰ Muâviye'nin politikası, tehditler ve ödenen paralarla güçlü hale geldi. Yezîd'i kabul etmeyen Abdullah b. Zübeyir ve Hüseyin b. Ali, Muâviye tarafından Yezîd'in velihtliğini tanımaya ikna edildi.⁴¹ Nitekim Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyir'in daha sonra Yezîd'in yönetiminden çekilmesine neden olan şey budur.⁴²

İslam Dünyasındaki Karışıklıklar ve Mervân Oğullarının Velihtliği

İslam Dünyasındaki Karışıklıklar

Muâviye, vefat etmeden önce oğlu Yezîd'in veliht tayin edilmesiyle birlikte onun idari, siyasi ve askeri hataları, özellikle de Hüseyin b. Ali ve oğlu Abdullah gibi önde gelen şahsiyetlerin ortaya çıkması nedeniyle Müslümanlar arasında şiddetli bir çatışmaya sebep oldu. Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebû Bekir, Yezîd'in hilafetini tanımayı reddettiler.⁴³ Muâviye'den sonra halife olan Yezîd döneminde Hüseyin b. Ali'nin başı kesilerek ona gönderildi. Ayrıca Medine yağmalandı ve Mekke'ye saldırı düzenlendi. Kâbe'nin örtüsü ve çatısı ateşe verildi. Kaynaklara göre Yezîd'in ölüm haberi gelmeseydi şehir yerle bir olacaktı.⁴⁴ H. 61 (M. 683) yılında Hüseyin b. Ali ve ailesinin öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbela olayı, Müslümanlar arasında büyük tepkilere neden olmuştu. Bu olay Müslümanlar arasında ayrılık ve bölünmelere yol açtı.⁴⁵ Medine halkının Yezîd'in otoritesini reddetmesinden dolayı Yezîd'in ordusu, zor kullanarak onlara boyun eğdirdi. H. 63'te (M. 685) Harre trajedisi meydana geldi. Bu olay Medine'nin ve sakinlerinin şerefine indirilmiş bir darbeydi. Çünkü pek çok âlim, büyük şahsiyet ve Hz. Peygamber'in ashâbı bu olayda hayatını

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Zahir Raşid (Silêmanî: Çapxaneyâ Çwareçira, 2012), C. 5, s. 1993-1995.

⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, nşr. Muhammad el-Fâî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), C. 1, s. 153-154.

⁴² Muhammad el-Hajrî, *Çand Waneiyeye le Mezhuî İslamî*, werger. Nihad habiballah (Hewlêr: Chapkhaneî Naren, 2011), s. 95-96.

⁴³ Ali Verdî, *Galatejarîya Eqlî Mirov*, trc. Feysel Halîl (Hewlêr: Çapxaneyâ Rojhilat, 2014), s. 332-333.

⁴⁴ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, nrş. Affî Hâtûm (Beyrut: Dâru Sâdır, 2012), C. 2, s. 282-288.

⁴⁵ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 159-160.

kaybetmişti.⁴⁶ Bu olaydan sonra H. 64/686 yılında Mekke kuşatıldı ve Abdullah b. Zübeyr şehri savundu. Ancak Kâbe'nin duvarları mancınıklarla yıkıldı. Yezîd b. Muâviye'nin bu ve benzeri kötü politikaları, Müslümanlar arasında ihtilaf çıkmasına neden oldu.⁴⁷ Onun hükümdarlığı döneminde yaptığı büyük hatalar nedeniyle H. 64 / M. 686 yılındaki vefatı ardından İslam dünyası bölündü ve Emevî devletini daha kötü bir yöne sürükledi. Yezîd'in yerine oğlu II. Muâviye geldi. Babası gibi o da zayıf ve yönetim konusunda tecrübesizdi. Bu nedenle yalnızca iki aydan daha az bir süre görevde kalabildi.⁴⁸

Mervân Oğullarının Velihtlığı ve Çatışmaların Devam Etmesi

Muâviye b. Yezîd "Halifeliliğin tatlılığını tatmadım. Acısına da katlanmayacağım." diyerek iktidarın kendisi için bir bela kaynağı olduğunu belirtmişti.⁴⁹ Bu nedenle Emevîler'in hilafet makamı risk altına girmeye başladı. Hicaz, Basra, Kûfe, Mısır ve Şâm'da bazı insanlar, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişti.⁵⁰ İnsanlar Hüseyin b. Ali ve ailesinin öldürüldüğünü henüz unutmamışlardı. Harre olayının⁵¹ kanı da henüz kurumamıştı. Kâbe'nin yıkılması, Emevî idaresinin alnında bir lekeydi. Mervân oğulları, insanları iktidarı Emevîlere vermeye ve Abdullah b. Zübeyr'e biat etmemeye ikna etmeye çalışıyorlardı.⁵² Emevî ailesinin ileri gelenleri ve Yemenliler Şam'ın Cebiyeye bölgesinde Mervân civarında toplandılar.⁵³ Emevîlerin içinde bulunduğu buhranı aşmak için kimin halife olması gerektiği konusunda farklı görüşler vardı. Bazıları Hasan b. Malik veya Halid b. Yezîd'in halife olmasını istiyordu. Ancak Hüseyin b. Nemir, Mervân b. Hakem'in halife olmasını düşünüyordu. Bazı Araplar da hilafetin gençlere uygun olabileceğini düşündü. Sırasıyla

⁴⁶ İbnü't-Tıktakâ, *el-Faḥrî fî âdâbi's-sultânîyye ve'd-düveli'l-İslâmîyye*, (Beyrut: Dâru Şâdir, 1858), s. 65-66.

⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ahmed b. Ali ve Abdurrahman Fehmî (Kahire: Dâru'l-Gadî'l-Cedîd, 2007), C. 8, s. 232-233.

⁴⁸ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, C. 8, s. 232-233.

⁴⁹ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 168.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C. 2, s. 161.

⁵¹ Emevîler ve Medineliler arasında 63/683 yılında Harretüvâkım'da gerçekleşen şiddetli bir savaştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre Savaşı", *DİA*, XVI, İstanbul 1999, s. 245-247.

⁵² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 6, s. 2169-2170.

⁵³ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, C. 8, s. 3101-3102.

Mervân b. Hakem daha sonra Halid b. Yezîd ve ardından Amr b. Saîd b. Âs'ın halife olmasına karar verdiler. Bu şekilde Mervân'dan sonra iki halifenin veliaht olması kararlaştırıldı. Ancak Halid b. Yezîd'in Şam, Amr'ın da Humus valisi olması konusunda tartışmalar çıktı.⁵⁴ H.64/686 yılının Zilkade ayının ortasında Mervân halife oldu ve Şam halkı ona biat etti.⁵⁵ Halife Mervân, siyasi gücünü daha da pekiştirmek için Yezîd b. Muâviye'nin karısıyla evlendi. Bunu Mervân oğullarının halifeliğini korumak için yapmıştı.⁵⁶ Mervân dindar biri olmaktan ziyade siyasi bir adamdı. Devleti din adına değil, kendisi ve ailesi için güç kazanmak ve bu gücü devam ettirebilmek amacıyla yönetti.

Böylece hilafet Emevîlerin Süfyânî kolundan Mervânî koluna geçti.⁵⁷ H. 65/M. 687'de Mervân b. Hakem'in ölümünden kısa bir süre önce oğulları Abdülmelik ve Abdülaziz'e biat edildi. Bu durum daha önce Halid b. Yezîd ve Amr b. Saîd'in halife olması yönünde alınan kararı ihlal etti.⁵⁸ Mervân b. Hakem'in bu eylemi, Amr b. Saîd b. Âs'ın Filistin'de Musab b. Zübeyr'i mağlup etmesinin ardından gerçekleşti. O sırada Mervân b. Hakem Suriye ve Mısır'ı ele geçirmişti. Saîd, Suriye halkına Mervân b. Hakem'den sonra Emevî halifesi ilan edileceğini söylemişti. Mervân'ın bu adımı ise iki oğlu üzerinde hakimiyet kurmasını engellemekle kalmamış, aynı zamanda daha önce alınan kararı da bozmuştu. Bu karara göre Mervân, Halid b. Yezîd'e yerini bırakacaktı. Bu da Emevîler arasında halifelik için kişisel bir mücadele olduğunu gösteriyordu.⁵⁹ Halife Mervân bu haberleri duyunca, Hasan b. Mâlik aracılığıyla Amr b. Saîd'e karşı çıkmaya devam etti.⁶⁰ Amr'ın halk arasındaki konumunu ve rolünü azaltmayı başardılar. Böylece Halife Mervân'ın ölümünden sonra Abdülmelik'in devleti yönetmesini sağladılar.⁶¹ Halife Mervân, bunu yaparak sadece Abdülmelik'in Halid b. Yezîd veya Amr b. Saîd'in yerine

⁵⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 8, s. 244-245.

⁵⁵ Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 259.

⁵⁶ Abdulmunim Mâcid, *et-Târîhu's-siyâsî li'd-devleti'l-'Arabîyye*, (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Misriyye, 1975), s. 103.

⁵⁷ Muhammed Ziyaeddin er-Rays, *en-Nazariyâtü's-siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dâru't-Turâs, 2017), s. 202-203.

⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C 2, s. 292-293.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 6, s. 2218.

⁶⁰ Rays, *en-Nazariyât*, s. 202-203.

⁶¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, C. 8, s. 3108.

geçmesini sağlamakla kalmadı, aynı zamanda kardeşi Abdülmelik'in yerine diğer kardeşi Abdulaziz'in geçmesine de karar verdi.⁶² Öte yandan bu dönem, Abdullah b. Zübeyr'in İslam dünyasının bazı bölgelerindeki insanlardan biat aldığı bir dönemdi. Bu nedenle veliahtlık meselesi İslam dünyasında kaos ve bölünmenin artmasına neden oldu.⁶³ Mervân b. Hakem'in eylemleri Mervâni kolu ile Emevî kabilesi arasında halifenin atanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmasına neden oldu. Bu da Muâviye'nin ölümünden sonra yönetim ve devri hususunda birçok soruna yol açtı.⁶⁴

Abdülmelik b. Mervân, babasının 65 H./687'de ölümünden sonra halifeliği devraldı. O dönemde sadece Suriye ve Mısır'ı kontrol ediyordu. Bu süreçte Emevî devleti en zayıf halindeydi ve İslam dünyası isyan ve çatışmalarla doluydu. Devlet, bazı grup ve kişilerin kendisini tanımaması nedeniyle siyasi ve askeri gerginlik altındaydı.⁶⁵ Bu kesim kendilerini Mervân oğullarından ve Emevîlerden daha değerli görüyorlardı. Abdülmelik döneminde Tevvâbîn hareketinin ortaya çıkışı, Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin isyanı, Abdullah b. Zübeyr ile savaş, Hâriciler ile savaş, İbn Eş'as'ın ayaklanması ve Afrika'nın tekrar Emevî yönetimine girmesi gibi birçok önemli olay meydana geldi. Abdülmelik ayrıca kendisinden sonra halife olması beklenen kardeşi Abdülaziz yerine oğlu Velîd ve Süleyman'ı veliaht olarak atadı. Onun döneminde halifelik talep eden Amr b. Saîd öldürüldü. Abdullah b. Zübeyr'in halife olduğu Mekke kuşatıldı ve şehir mancınıklarla vuruldu. Abdülmelik'in görevlendirdiği Haccâc b. Yusuf es-Sekafî çok sayıda ileri gelen kişiyi öldürdü. Haccâc, zulümlerinin çoğunu Abdülmelik'in emriyle gerçekleştirmişti. Abdülmelik oğlu Velid'e yazdığı vasiyetnamede Haccâc'dan vazgeçmemesini ve ona güvenmesini söylemişti.⁶⁶ Nitekim Abdülmelik idaresini savunmak için Haccâc'ın İslam dışı olan tüm davranışlarını görmezden gelecekti.

⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, nşr. Süheyl Zükkâr, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1996), C. 6, s. 333.

⁶³ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁴ Sallâbî, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, C. 1, s. 615.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C.2, s. 292-293. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 171-172.

⁶⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 172-177.

Önemli Olaylar

Tevvâbîn Hareketi: H. 64-65/M. 686-687 yılları arasında gerçekleşen bu hareket, İslam dünyasında yaşanan gerginlikler, Emevî yönetimini kabul etmeme ve Hüseyin b. Ali'nin intikamını alma girişimlerinin bir sonucuydu. Hareket Emevî ordusuyla karşı karşıya geldiğine bastırıldı ancak olumsuz sonuçlar doğurdu.⁶⁷

Muhtar b. Ubeyd es-Sekaff'nin Hareketi: H. 65 / M. 687'de Şîlik iddiasıyla Emevî yönetimine karşı çıkmıştır. Muhtar iktidarı ele geçirmek amacını taşıyordu. Küfe'yi ele geçirdi. H. 67/689'da Erbil ile Musul arasındaki Hazir bölgesinde Emevîlere ölümcül bir darbe indirmeyi başardı. Ancak bu hareket, Abdülmelik b. Mervân'ın çıkarına ve politikasına uygun olarak Musab b. Zübeyr'in eliyle ortadan kaldırıldı.⁶⁸

Amr b. Saïd'in Öldürülmesi: H. 69/M. 688'de Abdülmelik, Şam'ın kontrolünü ele geçirip halkı kendisine biat etmeye çağırdı. Daha önce zulme uğradığına inanan Amr ile kuşatmadan sonra sulh yaptı. Abdülmelik hilafetin Amr'a verilmesi konusunda onunla anlaşma yapmasına rağmen daha sonra öldürülmesini emretti.⁶⁹

Abdullah b. Zübeyr'in Hareketi: Abdullah b. Zübeyr, Yezîd b. Muâviye, Muâviye b. Yezîd ve Mervân b. Hakem'in iktidarı sırasında Emevî yönetimini tanımayı reddetmişti. Emevî Halifesi Abdülmelik, Emevîlerin iktidarda kalabilmesi için sürekli olarak kaybettikleri bölgeleri silah gücüyle geri almak için orduyu hazırlamıştı. H. 73/M. 692'de Abdullah b. Zübeyr'i iki savaşta mağlup etmeyi, bu toprakları yeniden ele geçirmeyi ve Emevî devletini yıkımın eşiğinden kurtarmayı başardı.⁷⁰

Hâricîler: Hâricîlerin başından itibaren hilafetle sorunları vardı. Onlara göre hilafet, saltanat olarak veya Kureyş kabilesinin tekelinde

⁶⁷ Takkûş, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C. 2, s. 197-198. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Muhammed el-Maraşlî, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2008), C. 1, s. 337; Sircânî, *a.g.e.*, C. 1, s. 173.

⁶⁹ Ebû Şaban, *a.g.e.*, s. 248-249; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 8, s. 301-302.

⁷⁰ Ya'kûbî, *a.g.e.*, C. 2, s. 172-173. İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 6, s. 2169; Takkûş, *a.g.e.*, s. 133-134. Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dar al-İlm lil-Malayin, 1980), C. 3, s. 218.

devam etmemeliydi. Abdülmelik devrinde devletin zayıfladığı süreçte yeniden faaliyetlerine başlamış, İslam dünyasındaki gerginlikler ve Haccâc'ın sert politikası nedeniyle devlete karşı çıkmışlardı. Abdülmelik de Irak ve Yemâme'de onları bastırmak için çeşitli önlemler aldı.⁷¹

Abdurrahman b. Eş'as'ın Hareketi: Halife Abdülmelik'i sarsan ve Emevî yönetimine karşı çıkan önemli hareketlerden biriydi. Kısa sürede Irak'ın bazı kısımlarını ele geçirdi. Abdülmelik, siyasi sahnedeki gücünü korumak için Haccâc b. Yusuf es-Sekafî'yi hareketi bastırmak için görevlendirdi. H. 83/M. 702'de bu hareket ortadan kalktı.⁷²

Böylece Halife Abdülmelik, hareketlerin sona ermesinden sonra sert bir politika ve aldatma yoluyla zaferler kazanarak Emevîler ve ailesi adına iktidarı ele geçirmeyi başardı.⁷³ Bu, saltanatını ve ailesinin konumunu güçlendirmesini sağladı. Velîd'in iki oğlu ve ardından Süleyman'ı veliaht tayin etti. Abdülmelik Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz'e sormak zorunda kaldı. Zira Mervân b. Hakem, Abdülmelik'in ardından Abdülaziz'i veliaht tayin etmiş ve bunu bir mektupla bildirmişti. Abdülaziz, oğlunun daha uygun olduğunu düşünmüş ve onu Ebubekir'e benzetmişti. Abdülmelik'in babacan duyguları ve hükümdarlığı sırasındaki büyük çabaları, Ömer b. Abdülaziz'in halife olmasını engelledi ve böylece Emevî hanedanının yeniden iktidarda kalmasını sağladı.⁷⁴

Halifeler Arasındaki Çatışmalar ve Emevî Halifeliğinin Sonu

İktidara Gelen Bazı Halifeler ve Devam Eden Çatışmalar

Velihtlık sisteminin başlangıcından itibaren bazı olumsuz durumlar meydana geldi. Emevîler devletin kuruluşundan itibaren hilafet sistemini oğulları, torunları ve ailelerine miras bırakmaya çalıştılar ve bunu başardılar. Amaçları İslam toplumu üzerinde mutlak otoriteye sahip olarak hem kendilerini hem devleti güçlendirmekti. Yezîd b.

⁷¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 8/387. Takkûş, *a.g.e.*, 135. Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğa*, nşr. Muhammed İbrahim, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), C. 3, s. 301-303.

⁷² Sallâbî, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, C. 1, s. 195.

⁷³ Sallâbî, *a.g.e.*, C. 1, s. 195.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 7, s. 2563-2564. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 177-178. İbn Kuteybe, *El-İmâme ve's-siyâse*, C. 2, s. 222-223.

Muâviye döneminde, Müslümanlara ve kendilerini halifelik görevine daha uygun görenlere karşı savaşmışlardı. Abdülmelik b. Mervân'ın hükümdarlığı sırasında itirazlar çok artmış, birçok kişi onlara isyan etmiş ve hatta halife olduklarını iddia etmişti.

Suriye'de tahtta olan Velîd b. Abdülmelik, Mes'ûdî tarafından çok sert biri olarak tanımlanmıştır. Ona göre Velîd, sinirlendiğinde durmuyor ve öfkesinin sonuçlarını önemsemiyordu.⁷⁵ Ayrıca Irak'ta Haccâc b. Yusuf, Hicaz'da Osman b. Cebbâr ve Mısır'da Kureyş b. Şerik'in valiliği sırasında, Halife'nin kararıyla bu kişilerden bazıları ülkeyi zulme boğmuşlardı.⁷⁶ Benzer şekilde Süleyman b. Abdülmelik döneminde siyasi, askeri ve idari hatalar yapıldı. Bazı bölgelerin valileri değiştirildi ve komutanları öldürüldü.⁷⁷ Öte yandan Halife Süleyman kendi sarayını inşa etmiş, burada eğlencelere dalmış, çok sayıda kadınla evlenmiş ve halifelik işlerini ihmal etmişti.⁷⁸ Süleyman'dan sonra halife olan ve H. 101'de vefat eden Ömer b. Abdülaziz, kısa bir süre iktidarda kalmasına rağmen İslam toplumunda önemli değişiklikler yaptı. Yorgunlukla dolu ve uykusuz geçen geceler boyunca Müslümanların hizmetini gördü. Hatta bu kısa zaman dilimindeki sorumluluk duygusu, Allah korkusu ve geç uyuması nedeniyle erken vefat ettiği ifade edilmektedir.⁷⁹ Ancak ölümünün asıl nedeni, bir hizmetkarının onu zehirlenmesiydi. Ömer b. Abdülaziz, Yezîd b. Abdülmelik'i halefi olarak atayan Emevîler tarafından zehirleneceğini hissetmişti. Nitekim genç bir insanın aniden ölmesi, zehir şüphesini güçlendirmektedir.

Bu dönem, Emevî ailesinin velihtlik konusundaki şiddetli çatışması ve bu meseleyle yüzleşmesi açısından önemli bir aşama oldu.⁸⁰ Devlet

⁷⁵ Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, (Beyrut: Dâru'l-Hilal, 1981), s. 290.

⁷⁶ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 178-179.

⁷⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 138.

⁷⁸ Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe*, nşr. Abdsüettâr Ferrâc (Riyad: Dâru'l-İlm el-Kütüb, 2006), C. 1, s. 70.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. 7, s. 2700; Ya'kübî, *a.g.e.*, C. 2, s. 226-227; Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 220-221. İmâdüddin Halîl, *Melâmihu'l-inkılâbî'l-İslâmî fi hilâfeti 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010), s. 79-80; Mahmud İsmail, *el-Haraketü's-sirriyye fi'l-İslâm*, (Dimaşk: Müessesetü İkra, 2006), s. 41; Ali Verdî, *Vü'âzü's-Selâtîn*, (Londra, Dâru Kevkeb, 1990), 222-225.

⁸⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, s. 194-195; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. 9, s. 172; Sallâbî, 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz, (Kahire: Müessesetü İkra, 2005), s. 108-109.

yönetimindeki tecrübe eksiklikleri ve şahsi zevklerle meşguliyet gibi faktörler İslam toplumunu yeniden inşa etmek için Müslümanları bir araya getirecek olan hilafet görevini yerine getiremeyen bazı Emevî halifelerine yansıdı.⁸¹ Halifelik, sürekli dünya zevkleri ve arzularıyla meşgul olan Yezîd b. Abdümelik döneminde iyice zayıfladı. Yezîd halifelik görevlerini ihmal ediyor, sorumluluk almak yerine şahsi zevkleriyle meşgul oluyordu. İçki içmek ve kadınlarla vakit geçirmeyi esas uğraşı haline getirmiş gibiydi. Bu tür davranışlar, İslam'a uygun olmaması yanı sıra Müslümanların işlerinden sorumlu olan halife ve hatta herhangi bir Müslüman için de uygun değildi.⁸² İçki meclisleri kurmak, kadınlarla işret, dans etmek ve şarkı söylemekle o kadar meşguldü ki, Müslümanların işleriyle ilgilenmeye fırsat bulamadı. Yezîd Seleme ve Habab adlı iki kadına âşık oldu. Bu iki kadının ölümü, Yezîd'in aklında ve kalbinde derin izler bıraktı. Bu, onun davranışlarını ve yönetimini doğrudan etkiledi.⁸³ Halifeliği döneminde diğer halifeler gibi hareket etmediği için kabileler arasındaki ayrılıkların, özellikle Kays ve Yemen kabileleri arasındaki bölünmelerin yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. Bazı kabileleri kendisine yaklaştırıp Yemenlileri uzaklaştıran Yezîd, halifeliği etkileyecek, adalet ve toplum dengesini bozacak adımlar attı. Bu nedenle Yemenli kabileler, Yezîd'in idaresinden tamamen bıkmışlardı. Bunlar, Suriye ordusunun çoğunluğunu oluşturuyordu. Daha sonra veliahtlık meselesinde de nüfuz sahibi olmuşlardı.⁸⁴

Emevî Devleti tarihi boyunca iktidar savaşları yanı sıra muhaliflerin tasfiyesi, pek çok komutan, vali ve önde gelen şahsın yöneticilerin emriyle ölümü gibi durumlar gerçekleşmiştir. Bütün bunlar tahtta kalmak ve iktidarı oğullarına bırakmak içindi. Örneğin Yezîd b. Abdümelik, hükümdarlığı sırasında, Emevî devletinin idaresinde ve gelişmesinde önemli payı olan Mühelleb ailesini ortadan kaldırmıştı.⁸⁵

⁸¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C. 2, s. 278-279.

⁸² Hasan İbrahim, *Târîhu'l-İslam*, C. 1, s. 270-272.

⁸³ Şevkî Ebû Halîl, *Fî't-Târîh'il-İslâmî*, (Dimişk: Dâru'l-Fikr, 2006),s. 318.

⁸⁴ Muhammad Kürd Ali, *el-İslam ve'l-Ḥaḍâratül-'Arabîyye*, (Dimişk: Dâru'l-Fikr, 2011), C. 2, s. 810.

⁸⁵ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, C. 3, s. 202-203.

Yezîd'in ölümünden önce kardeşi Hişâm ve ardından oğlu Velîd veliaht olarak tayin edildi. Bu da veliahtlık meselesi üzerindeki gerilimi iyice arttırdı.⁸⁶ Yezîd H. 105/722'de öldü. Yerine kardeşi Hişâm geçti. Hişâm, Emevî Devletinin siyasi sahnesinde önemli bir figürdü. Selefleri, özellikle de kardeşi Yezîd, ülkede çok fazla kan dökülmesine sebep olmuştu. Bu yüzden Hişâm, dengeleri yeniden kurmakta zorlandı. Onun döneminde halifelîğe ve Emevî yönetimine karşı isyanlar arttı. Özellikle bazı bölgelerde isyanları bastırmak zordu. İtiraz ve isyanların içinde bilhassa Abbasîler tehlikeli bir durum oluşturmuş ve Emevîlere karşı mücadelenin bayrağı haline gelmişti.⁸⁷ İsyânların bastırılması sırasında çok büyük zulümler yapıldı. Hişâm hem bu durumun üstesinden gelemedi hem de Müslümanları hilafet ve şeriat bayrağı altında birleştiremedi. Ardından H. 125/742 yılında vefat etti. Oğlu Mesleme'yi yerine geçirmeye çalıştı ancak başarısız oldu. Bu durum, Emevî hanedanı arasında yaygın bir durumdu. Zira Emevî halifeleri, ölmeden önce oğullarını veliaht tayin ederek halife olmalarını güvence altına almaya çalışıyorlardı.⁸⁸ Hişâm'ın vefatı ardından Velîd b. Yezîd halife oldu.⁸⁹

Emevî Hilafetinin Çöküş Sebebi Olarak Veliahtlık

Hişâm b. Abdümelik'in 125/743 yılında ölümünden sonra Emevî Devleti'nin malî yapısı yaklaşık yedi yıl boyunca nasıl işledi? Bu dönemden itibaren, devlet aleyhine işlenen siyasî propagandalar ve veliahtların iktidarı ele geçirme çabaları nedeniyle tamamen kaos hakimdi. Bu süre boyunca, nedenleri bile oldukça karmaşık olan çok sayıda isyan meydana gelmiştir. Bu kargaşa ve yıkım döneminde, devletin belirli politikalar oluşturma ve uygulama yeteneğini ortadan kalkmıştır.⁹⁰ Velîd b. Yezîd H. 125/742'de, amcası Hişâm'ın ölümünden on gün sonra halife oldu. Ancak veliahtlık sistemi giderek zayıflamıştı. Devlet de çöküşün eşiğine gelmişti.⁹¹ Dolayısıyla o günden itibaren

⁸⁶ Takkûş, *a.g.e.*, s. 146.

⁸⁷ Ebû Şaban, *a.g.e.*, s. 405-406. Takkûş, *a.g.e.*, s. 147-148.

⁸⁸ Khachri, *Dewlêti Ümewî*, s. 293.

⁸⁹ Adnan Salih, *Meşâ'iru'l-ĥulafâ' b. Ümeyye* (Ürdün: Müessesetü'l-Fürsân, 2010), 263. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 197-198.

⁹⁰ Seyfullah KARA, "İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dönyevileştirilmesi", *Atatürk Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, 2006, s. 145- 170.

⁹¹ Ya'kübî, *a.g.e.*, C. 2, s. 261.

Emevî devletinin güneşi, iktidara gelen ve zayıf bir sistemle yöneten birçok halifenin davranış ve eylemlerinin gölgesinde batmaya başlamıştı. Ehil olmayan bu kişiler veliahtlık sistemi sayesinde iktidarı ele geçiriyorlardı. Emevî hanedanı, kendi içlerinde birçok güçlü kabilenin desteğiyle sürekli olarak birbirlerine karşı darbeler gerçekleştirerek iktidarı birbirlerinden gasp ettiler. Velîd'in kişiliği ve eylemleriyle ilgili olarak bazı kaynaklar, onun yönetmek değil, zevk peşinde koşmakla meşgul olduğunu söylemektedir. Kendisine ve devletine kötü bir itibar bırakan Velîd, sonunda ailesi tarafından öldürüldü.⁹² Aslında Emevî devletinin bazı halifelerinin tarihine ve hayatına bakıldığında bazı şüpheler ve sorular ortaya çıkmaktadır. Örneğin Halife Hişâm öldüğünde, Velid onun ölümüne sevinmiş ve malına el koymuş, devletin zenginliğini ve hazinesini israf etmişti.⁹³ Zevk peşinde koşması, haksız yere çok sayıda kişiyi öldürmesi, Kays kabilesine yaklaşması ve hatta Yemenlileri ihmal etmesi sonucunda Yemenlilerin çok öfkeleniği ve Yezîd b. Velîd b. Abdümelik'i halife olmaya teşvik ettikleri nakledilir. Bu kişiler, Halife Velid'e karşı darbe yapmasını istemişlerdi. Bunun üzerine 1 yıl 2 ay ve 20 gün sonra Halife tahttan indirildi ve öldürüldü. Böylece Yemenliler, H. 126/743'te hilafeti devralan yeni Halife Yezîd b. Velid'in yönetimi altında yeniden bir araya geldiler.⁹⁴ Ancak bu halifenin Yemenlilere sığınması ve Suriye'nin çeşitli bölgelerindeki Kays isyanlarını bastırmak zorunda kalması nedeniyle bu kabileler, otoritesini tanımayı reddettiler. Yezîd yönetiminde Kays kabilesinin konumunun gerilemesine karşılık Yemenlilerin ağırlığı ve halifeye yakınlığı arttı. Ancak bu sırada Humus ve Filistin halkı Yezîd'in otoritesini tanımayı reddederek ona karşı isyan ettiler. Yezîd Müslümanlara önderlik ve halifelik yapma konusunda selefinden daha adil olmasına rağmen bir yıldan az bir süre halifelik yapabildi. H. 126/743'te öldü. Ölümünden önce yerine kardeşi İbrahim'i veliaht tayin etti. Ancak kısa sürede gerilim doruğa ulaştı ve veliahtlık sistemi Emevîler için ölümcül bir hastalık haline geldi.⁹⁵

⁹² Süyûtî, *a.g.e.*, 199-200; Takkûş, *a.g.e.*, s. 150; Hasan Baram, *Lapara tarikakani mejwy dewleti umawi* (Hawler: çapxanay rahend, 2016), s. 291.

⁹³ Will Durant, *Kışşatü'l-ħađâre*, trc. Muhammed Bedrân, (Beyrut: Dâru Nablus, 2008), C. 21, s. 106.,

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, C. 2, s. 286-287.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, 8/2965. Ebû Şaban, *a.g.e.*, s. 465.

Bu dönemde devletin durumunun iyice karmaşık hale geldiği, İslam dünyasının çoğu yerinde isyanların çıktığı ve zaman zaman şiddetli çatışmaların meydana geldiği görülmektedir. Ayaklanmalar ve darbelerle iktidara ulaşmak isteyen kişiler, bu yola başvurmayı adet haline getirmişti. Bu da devletin krize girmesine, savaşımlardan ve kaostan dolayı daimi sorunlar çıkmasına neden olmuştu. Bu çatışmaların büyük bir kısmı veliahtlık sistemi ve halifelerin gücünden kaynaklanıyordu. İbrahim b. Velid, iktidara gelip halife olduğunda durum daha da kötüleşti. Çoğunluk onun otoritesini tanımayı reddetti.⁹⁶ Bazı kaynaklara göre İbrahim dört ay hilafette kalabildi. Ermenistan'dan güç toplayıp Kayslıların yardımıyla Suriye'ye doğru yola çıkan Mervân b. Muhammed, İbrahim'e karşı darbe yapıp onu halifelik görevinden azletti ve yerine kendisi geçti.⁹⁷ Bunun üzerine İbrahim kaçtı. Mervân b. Muhammed, Emevîlerin rızası olmadan devleti yönetti.⁹⁸ Halife Mervân, H. 127/M. 744'te iktidara geldikten sonra Emevîlerin on dördüncü ve son halifesi oldu. Onun ölümüyle Emevî hakimiyeti sona erdi ve Abbasiler iktidara geldi.⁹⁹ Halife Mervân seleflerinin bazılarında daha tecrübeli ve güçlü olmasına rağmen devlet onun döneminde her bakımdan başarısız olmuş ve birkaç parçaya bölünmüştü. Bunun asıl nedeni, Emevî hanedanı içindeki iktidar mücadelesi ve iç çatışmalarıdır. Öte yandan Müslümanların talepleri göz ardı ediliyordu. Bunun sonucunda Emevî Devletinin varlığı sona ermiş oldu. Ancak yine de Halife Mervân'ın, seleflerinin yaptıklarını tekrarlamayıp farklı kabilelere ve bölgelere dengeli davrandığını belirtmekte fayda vardır. Ancak Yemenliler aleyhine diğer kabileleri kendine yaklaştırarak bu dengeyi koruyamamıştır. Bu dönemde Emevîlerin içinde itirazlar artmış, ülke içinde ve dışında birtakım hareketler ve ayaklanmalar meydana gelmişti. Örneğin Süleyman b. Hişam asker toplayarak Halife Mervân ve ordusuyla savaştı. Sonunda bütün itirazları hilafet çatısı altında toplamak zorlaştı. Bu da devletin halihazırda zayıf olan bünyesinin

⁹⁶ Ebû Şaban, *a.g.e.*, s. 466.

⁹⁷ Takkûş, *a.g.e.*, s. 152.

⁹⁸ İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, nşr. Müfid Kumeyha, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), C. 3, s. 434. Süyûtî, *a.g.e.*, s. 202-203.

⁹⁹ Baram, *a.g.e.*, s. 306.

tamamen çökmesine, farklı bir yer ve kıtada, başka bir şekilde ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁰⁰

Yıllarca Emevîlere karşı davette bulunan Abbasîler, halkı gizli ve açık bir şekilde kendi etraflarında toplamaya çalıştılar. Bu sayede çok sayıda insanın desteğini almayı başardılar. Gittikçe güç kazanan Abbasîler, Halife Mervân döneminde Emevîlerin zayıflığından faydalanarak isyan ettiler. Yukarıda ifade edildiği üzere İslam toplumunun kaygıları Halife Mervân döneminde zirveye ulaşmıştı.¹⁰¹ Bu da Abbasilerin bütün isyan ve itirazları, bir güç altında toplamalarına imkan sağladı. Halife Mervân, durumlarının elverişsizliğinden dolayı bu güçlüklerle baş edemedi. Mervân H. 132/M. 749 yılında Cezire bölgesinde Erbil ile Musul arasında meydana gelen Büyük Zap Suyu Savaşı'nda mağlup oldu. Bu savaşta Abbasiler yeni bir plan ve güçle Mervân ve ordusunun karşısına çıkmıştı. Son Emevî Halifesi olan Mervân kaçmak zorunda kaldı. Bu savaşta Emevî ailesinden birçok kişi ortadan kaldırıldı. Halife Mervân da çeşitli yerlere kaçtıktan sonra Mısır'da öldürüldü.¹⁰²

Sonuç

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, İslam tarihinde veliahtlık sistemini ilk defa ortaya koyan kişi olduğu bilinmektedir. Velihtlık sisteminin getirilmesi, İslam tarihinde büyük bir hata olmuş ve Emevî halifelerinden bazılarının, Müslümanları bölen birçok tarihi olayı tetiklemesine neden olmuştur. Bununla birlikte Emevî devletinin çöküşünün en belirgin nedenlerinden biri de Emevîler içindeki veliahtlık problemiydi. Ehil olmayan kişilerin, veliahtlık sistemi nedeniyle halife olması ve bir kısmının İslam'ın esaslarına aykırı birtakım davranışlar sergilemesi, müelliflerin ağır tenkitlerine maruz kalmıştır.

Emevî yönetimi sırasında meydana gelen isyan ve itirazların çoğu, Emevî halifelerinin ihmalkarlığı ve Müslümanların ihtiyaçlarıyla gerektiği gibi ilgilenmemelerinden kaynaklanmıştır. Bu da Emevî hanedanı başta olmak üzere binlerce Müslümanın ölmesi gibi vahim sonuçlara neden

¹⁰⁰ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, C. 3, s. 233. İbnü'l-İbrî, *Tārīhu muhtaşar'id-düvel*, nşr. Anton Malhânî (Beyrut: Dâru's-Şark, 1992), s. 119.

¹⁰¹Takkûş, *a.g.e.*, 152. Baram, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁰² Halife b. Hayyât, *a.g.e.*, s. 403. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, C. 3, s. 246. Takkûş, *a.g.e.*, 152.

olmuştur. Ayrıca isyanlar bastırılırken Mekke ve Medine gibi İslam'ın mukaddes mekanlarına saldırılar düzenlenmiştir.

Hız. Hüseyin'in Yezîd b. Muâviye döneminde şehit edilmesi olayı, Müslümanlar tarafından yüzyıllar boyunca unutulmamış büyük bir siyasi ve dini etki bırakmıştır. Müslümanlara ve Arap olmayanlara eşit ve adil muamele edilmemesi, Arap olmayan Müslümanların her fırsatta Emevî devletine ve Emevî ailesine karşı çıkmalarına neden olmuştur. Emevîler dönemindeki hilafet sistemi, Müslümanların sorunlarını çözüp onlara hizmet etmeye yönelik kapsamlı bir sistem olmaktan çok, kişisel ve ailevi amaçlara yönelik siyasi ve askeri bir yönetim biçimi olarak öne çıkmıştır. Emevî hanedanı içinde hilafet makamı üzerine yaşanan çatışmalar da devletin bekâsı açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Daha sonra kurulan İslam devletlerinin çoğu da Emevî devletinin etkisi altında veliahtlık sistemini uygulamışlardır.

Kaynakça

Ali, Nêrîman, *Azadi Raderbirin lê Seretakanê İslamewê ta Salî 132 k / 749 z*, Hewlêr: Zankoy Salahaddin Kolêja Adabiyat, 2011.

Amanj, *Be Sîasîkirdinê İslam*, Silêmanî: Çapxaneyaya Pêkşî Serdem, 2005.

Avcı, Casim, “Hilâfet”, *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 539-546.

Baram, Hasan, *Lapara tarikakani mejwy dewleti Ümewi*, Hawler: çapxaney rahend, 2016.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-êsrâf*, nşr. Süheyl Zükkar, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1996.

Delice, Ali, “Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerinde Bazı Mülâhazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, Aralık 1999, 299-320.

Durant, Will, *Kışşatü'l-ħadâre*, trc. Muhammed Bedrân, (Beyrut: Dâru Nablus, 2008.

Ebû Halil, Şevkî, *Fî't-Târîh'il-İslâmî*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2006.

Ebû Şaban, Ahmed. *Hilafati Umawiyakan la newan rasti w-çawaşakarida*, trc. Cemîl Hacî Abdullah, Silêmanî: Çapxaneyaya Çwareçira 2013.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe ibn Hayyât ibn Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târîh*, nşr. Ekrem Ziyâ'ü'l-Umr (Riyad: Dâru't-Ṭayyibe, 1985.

Halil, İmâdüddin, *Melâmihu'l-inkılâbi'l-İslâmî fî ħilâfeti 'Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.

Hamilton, Gibb, *Dirâsât fî hağâreti'l-İslâm*, nşr. William Polk, trc. Muhammad Necmo, Mahmud Zeyd, İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-İlm il-Melâÿîn, 1974.

Hasan, İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslâmü's-siyâsî*, Beyrut: Dâru'l-Cebel, Kahire: Meketebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1996.

Haşemî, Rahîm, *Pûkhtey Şaristaniya İslamî*, trc. Nihad Hebîballah, Silêmanî: Çapxaneyâ Çwareçira, 2013.

Hemê Emin, Ahmed, *Cengî Helgerawkân û Kêweshê Xewarîc*. Silêmanî: Çapxaneyâ Çwareçira, 2013.

İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî, *el-'İkdü'l-ferîd*. nşr. Müfid Kumeyha, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî, *el-Muqaddime*, nşr. Derviş el-Cüveydî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Târîhu's-Şahâbe*, nşr. Bürân el-Fatâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâduddîn İsmail ibn Şihâbiddîn Omer ibn Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ahmed b. Ali ve Abdurrahman Fehmî, Kahire: Dâru'l-Gadi'l-Cedîd, 2007.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-siyâse*, nşr. Muhammad el-Fâî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*, nşr. M. İsmâil es-Sâvî, Beyrut, Kahire: 1970.

İbnü'l-İbrî, Ghrihuryus Ebü'l-Ferece ibn Harun et-Tabib el-Milati, *Târîhu muhtaşar'id-düvel*, nşr. Anton Malhânî, Beyrut: Dâru's-Şark, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerim Muhammed İzzeddîn, *el-Kâmil fi't-târîh*, trc. Zahir Raşid, Silêmanî: Çapxaneyâ Çwareçira, 2012.

İbnü'l-Ferrâ, Ebu Ya'la Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Bağdadi el-Hanbeli, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, nşr. Muhammed Hâmid al-Fikî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Aḥmad b. Muḥammad el-Ḥanbelî, *Şezerâtü'z-zehab fî aḥbâri men zehab*, nşr. Abdulkâdir el-Arnaût ve Muhammad el-Arnaût, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

İbnü't-Tıktakâ, Muḥammad ibn 'Alî, *el-Faḥrî fî âdâbi's-sultâniyye ve'd-düvelî'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dâru Şâdir, 1858.

İsmail, Mahmud. *el-Ḥaraketü's-sirriyye fi'l-İslâm*, Dimaşk: Müesseetü İkra, 2006.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe fî me'âlimi'l-ḥilâfe*. nşr. Abdüssettâr Ferec, Riyad: Dâru'l-İlm el-Kütüb 2006.

Khachri, Muhammad. *Chand Waneiyeye le Mezhoi Islami*, trc. Nihad Habiballah. Hewlêr: Chapkhanei Naren, 2011.

Khachri, Muhammad *Dewlêti Ümewî*, trc. Luqman Bapîr, Hewlêr: Çapxaneyaya Rojhelat, 2011.

Kurtubî, Ebû'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn Battal, *Şerhu İbn Battâl 'alâ Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Harre Savaşı", *DİA*, XVI, İstanbul 1999, s. 245-247.

Kürd, Muhammad Ali, *el-İslam ve'l-Ĥadâratü'l-'Arabiyye*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2011.

Mâcid, Abdulmunim, *et-Târîĥu's-siyâsî li'd-devleti'l-'Arabiyye*, Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Mısıriyye, 1975.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, Beyrut: Dâru'l-Hilal, 1981.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Mürûcû'z-zehab*, nrş. Affî Hâtûm, Beyrut: Dâru Sâdir, 2012.

Mustafa, İbrahim vd., *el-Mu 'cemü'l-vasîf*, nrş. Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, (Kahire: Dâru'd-Da've, 2010.

Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Kâmil fi'l-luġa*, nrş. Muhammed İbrahim, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997.

Özbekî, Ali, *Dirâsât fi'n-nizâmü'l-'Arabî ve'l-İslâmî*, Câmîatü'l-Mûsul: Vizâratü't-Ta'lîmî'l-Âlî ve'l-bahsî'l-İlmî, 1988.

Râvî, Sabit, *Târîĥü'd-devleti'l-'Arabiyye*, Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1976.

Rays, Muĥammad Ziyâeddin, *en-Nazariyâtü's-siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, Kahire: Dâru't-Turâs, 2017.

Sabri, Hamd, *ed-Dîn ve'd-devle ve taṭbîku'ş-Şerî'a*, trc. Fûad Sadık, Hewlêr: Dezgay Mûkryan, 2006.

Salih, Adnan, *Meşâ'iru'l-ĥulafâ' b. Ümeyye*, Ürdün: Müessesetü'l-Fürsân, 2010.

Sallâbî, Ali, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 2005.

Sallâbî, Ali, Ali, *Mu'âviye b. Ebî Sufyân şahsiyyetühü ve 'aşruhu*, trc. Ebû Bekir Muhammad, Hewlêr: Chapkhane Naren, 2013.

Sallâbî, Ali, *Ömer b. 'Abdi'l-'Azîz*, Kahire: Müessesetü İkra, 2005.

Samuel, *Peykêdaniya Şaristaniyekan*, trc. Mamend Roje, Hewlêr: Çapxaneyaya Rojhelat, 2009.

Sircânî, Ragîb, *et-Târîĥu'l-İslâmî*, Kahire: Müessesetü İkra, 2014

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr ibn Muhammed el-Hudayrî, *Târîĥu'l-Ĥulefâ*, Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2003.

Seyfullah, KARA, "İslam Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevîleştirilmesi" *Atatürk Üniversitesi: İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2006, 145 - 170.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Sıdkî el-Attâr, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1998.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, trc. Zanar Mohammad, Silêmanî: Çapxaneya Çwareçira, 2012.

Takkûş, Muhammed, *Puhtay mejuy İslami*, trc. Nihad Habibullah, Erbil: Çapxaneya Hewî, Çapî. 2, 2015.

Tâlib Zûkân, Vecîh, *Velâyetü'l-'Ahd fi'l-'aşri'l-Ümevî*, Filistin: Câmiatü'n-Necâh el-Vataniyye, 2005.

Tehsîn Hewseni, Muhammed. *Sîstemî Pêştâû Pêş Lê Dêwletî Ebasî*, Hewlêr: Çapxane ya Rojhelat, 2014.

Verdî, Ali, *Galtejarîya Eqlî Mirov*, trc. Feysel Halîl. Hewlêr: Çapxaneya Rojhilat, 2014.

Verdî, Ali, *Vü'âizü's-Selâtîn*, Londra, Dâru Kevkeb, 1990.

Ya'kûbî, Ahmed b. Wa'ad ibn Ja'far ibn Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdulemir Mihne, Beyrut: Şeriketü'l-A'lam li'l-Matbûât, 2010.

Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddin b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, nşr. Muhammed el-Maraşlî, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 2008.

Zeki, İzzetullah. "Emevîlerin Horasan Politikası: Valiler Dönemi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1) 2020, 7-24.

Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm lil-Melâyîn, 1980.

Extended Abstract

The succession system has been a cornerstone of governance across various historical dynasties, and its implications in the Islamic world became particularly prominent during the Umayyad Caliphate. The practice of designating a successor, which began with Muawiya b. Abu Sufyan, the founder of the Umayyad dynasty, played a crucial role in shaping the political landscape of early Islamic history. This system, while designed to provide continuity and stability, also led to significant controversies and conflicts, reflecting deeper issues within the Muslim community regarding leadership and governance. The establishment of a hereditary succession system by Muawiya marked a departure from the earlier practice of collective decision-making or election, leading to both support and opposition among different factions.

Muawiya's establishment of the Umayyad Caliphate in 661 CE after the abdication of Hasan b. Ali, marked a significant shift in Islamic governance. His move to appoint his son Yazid as his successor was a groundbreaking development in Islamic political history. This hereditary succession system was intended to create stability and ensure a smooth transition of power. However, it also introduced a series of challenges and controversies. The designation of Yazid as the successor led to significant dissent among various segments of the Muslim community. Key figures such as Abdullah b. Zubayr, Abdullah b. Umar, and Abdurrahman b. Abu Bakr opposed Yazid's succession, questioning both the legitimacy and the implications of such a hereditary system. Their resistance was based on a broader ideological and political disagreement with the notion of hereditary rule in a system that was traditionally guided by a different set of principles.

Yazid's reign was marked by several contentious events that further complicated his position. The martyrdom of Hussein b. Ali at the Battle of Karbala in 680 CE was a pivotal moment that significantly impacted Yazid's rule. This event, along with the subsequent plundering of Medina and the attacks on Mecca, fueled widespread outrage and criticism. The repercussions of these events extended beyond immediate political opposition; they deeply affected the religious and social fabric of the Muslim community. The brutal suppression of dissent and the harsh measures taken against opponents contributed to growing discontent and further divisions within the Muslim ummah.

Following Yazid's death in 683 CE, his successor, II. Muawiya, faced the task of navigating the turbulent political landscape created by his predecessor's actions. His brief reign was characterized by ongoing struggles to maintain control and address the widespread dissatisfaction that had accumulated. II. Muawiya's short-lived tenure exemplified the difficulties inherent in sustaining

a dynasty under such strained conditions. His inability to effectively address the underlying issues led to further instability within the Umayyad Caliphate.

The succession crisis intensified with the refusal of Muawiya b. Yazid to accept the caliphate. His reluctance to assume the role of caliph contributed to a power vacuum and further internal divisions within the Umayyad state. This period saw a rise in opposition movements and factionalism, reflecting the deepening fractures within the Umayyad regime. Marwan b. Hakem emerged as a key figure during this time, leading efforts to stabilize and preserve Umayyad rule. Marwan's leadership was marked by attempts to address the various challenges facing the dynasty, including internal dissent and external threats.

Marwan b. Hakem's caliphate faced numerous challenges, including ongoing internal conflicts and crises. His efforts to consolidate power and address the growing unrest were met with mixed results. Despite his attempts to restore stability, the Umayyad Caliphate continued to grapple with significant issues, including resistance from various factions and regional challenges. Marwan's death in 750 CE led to the succession of Abd al-Malik b. Marwan, who faced a series of formidable challenges during his reign.

Abd al-Malik b. Marwan's tenure was marked by a series of critical events and challenges. His administration was characterized by efforts to strengthen the Umayyad state amidst growing internal and external pressures. Notable events during this period included the Tevvâbîn movement, the revolt led by Muhtar b. Ubaid al-Sakafi, and the continued resistance of Abdullah b. Zubayr. These events highlighted the difficulties faced by the Umayyad regime in maintaining control and addressing the various sources of dissent within the empire.

In response to these challenges, Abd al-Malik implemented a series of policies aimed at consolidating his authority and stabilizing the state. His administration focused on addressing the internal conflicts and external threats that had plagued the Umayyad Caliphate. This included military campaigns, administrative reforms, and efforts to strengthen the central authority of the caliphate. Despite these efforts, the Umayyad regime continued to face significant obstacles, including ongoing resistance and internal strife.

The final years of the Umayyad Caliphate were marked by a continued struggle to maintain control and address the various challenges facing the dynasty. The succession of Abd al-Malik's sons, Velid and Suleyman, represented an attempt to sustain Umayyad rule amidst ongoing internal and external pressures. However, the challenges facing the dynasty persisted, and

the final period of the Umayyad Caliphate was characterized by continued instability and unrest. The combination of internal dissent, leadership struggles, and external threats contributed to the gradual weakening of the Umayyad state.

The eventual collapse of the Umayyad Caliphate in 750 CE marked the end of a significant era in Islamic history. The internal divisions, leadership challenges, and external pressures that had plagued the dynasty ultimately led to its downfall. The final years of the Umayyad Caliphate were characterized by ongoing efforts to address these challenges, but the inability to effectively manage the growing discontent and external threats ultimately led to the dynasty's demise. The fall of the Umayyad Caliphate paved the way for the rise of the Abbasid Caliphate, which brought about a new era in Islamic history. The legacy of the Umayyad period, marked by its successes and failures, continued to shape the political and social dynamics of the Islamic world in the subsequent centuries.